

Roman Drozd

Geneza i założenia organizacyjne akcji "Wisła"

Słupskie Studia Historyczne 2, 113-136

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Roman DROZD

Geneza i założenia organizacyjne akcji „Wisła”

W lipcu 1944 r. ziemie polskie między Bugiem a Wisłą zostały zajęte przez wojska radzieckie. Władzę na tym terenie objął, utworzony z inicjatywy J. Stalina, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN). 26 czerwca 1944 r. PKWN podjął decyzję o uznaniu rzeki Bug jako granicę polsko-radziecką. Było to zgodne z wcześniejszą uchwałą Krajowej Rady Narodowej z 23 stycznia 1944 r.¹ Ostatecznie wschodnią granicę Polski ustalono w układzie polsko-radzieckim z 16 sierpnia 1945 r.

Mimo przesunięcia wschodniej granicy Polski na rzekę Bug, po stronie polskiej pozostała znaczna, licząca kilkaset tysięcy osób mniejszość ukraińska, białoruska i litewska. Najliczniejszą z nich stanowiła ludność ukraińska. Według najnowszych badań liczyła ona około 700 tys. osób². Ukraińcy zamieszkiwali głównie powiaty województwa rzeszowskiego (Gorlice, Jarosław, Przeworsk, Łańcut, Rzeszów, Jasło, Lesko, Lubaczów, Przemyśl, Sanok, Krosno, Brzozów), województwa lubelskiego (Biłgoraj, Kraśnik, Chełm, Hrubieszów, Krasnostaw, Tomaszów, Włodawa, Lubartów, Zamość) i województwa krakowskiego (Nowy Sącz, Nowy Targ).

¹ A. Albert: *Najnowsza historia Polski, cz. 2, 1939-1945*. Warszawa 1989, s. 417 i 436.

² CA MSW, MAP, sygn. 184. Pismo Starosty Powiatowego Nowosądeckiego do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z 30 stycznia 1946 r. W zawartym tam opisie ulotki ukraińskiej podana jest liczba 1 mln. Ukraińców w Polsce. Na 650 tys. szacują ich A. B. Szcześniak, W. Z. Szota, w pracy: *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*. Warszawa 1973, s. 213 (dalej cyt.: A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*). A. Maryjański: *Narodowości świata*. Warszawa 1988, s. 21-22 podaje liczbę 600 tys. osób... Również taką liczbę przyjmuje T. A. Olszański: (*Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*. „Więź” 1991, nr 11-12, s. 228). I. Blum: *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z bandami UPA*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 1, s. 3. pisze, że w Polsce w 1944 roku znajdowało się 1 mln. Ukraińców.

PKWN od początku swego istnienia stanął na stanowisku rozwiązania kwestii ukraińskiej poprzez całkowite wysiedlenie Ukraińców z Polski³. W tym celu 9 września 1944 r. zawarł z Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką (USRR) układ o przesiedleniu ludności polskiej z Ukrainy do Polski, a ludności ukraińskiej z Polski do USRR. Szczegółową interpretację tego układu dała „Instrukcją dotyczącą układu zawartego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządem Ukraińskiej Sowieckiej Socjalistycznej Republiki w przedmiocie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski i obywateli polskich z terytorium USSR”⁴. Stwierdzono w niej, że przesiedleniu podlegają z Polski wszyscy obywatele narodowości ukraińskiej, ruskiej, i rusińskiej zamieszkujący w powiatach: chełmskim, hrubieszowskim, tomaszowskim, lubartowskim, jarosławskim, przemyskim, krasnostawskim, biłgorajskim, włodawskim i innych powiatach Polski, w których mogą się znaleźć Ukraińcy. Zastrzeżono, że przesiedlenie jest dobrowolne i w związku z nim żaden przymus bezpośredni czy też pośredni nie może być stosowany. Zgłoszenie o zamiarze przesiedlenia mogło być złożone w formie pisemnej lub ustnej⁵.

Przesiedlenia ludności ukraińskiej dotyczyła również umowa polsko-radziecka oraz protokoł w sprawie zmiany obywatelstwa z 6 lipca 1945 r. W umowie tej Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej zgadzał się przyznać prawo zmiany obywatelstwa ludności narodowości: ukraińskiej, białoruskiej, litewskiej i rosyjskiej, i zezwolić im na wyjazd do ZSRR. Podobnie rząd radziecki zgadzał się przyznać osobom narodowości polskiej i żydowskiej, które do 17 września 1939 r. posiadały obywatelstwo polskie, a zamieszkałym na terenie ZSRR, prawa przyjęcia obywatelstwa polskiego i zezwolić im na przesiedlenie się do Polski. Wyżej wymieniona umowa, jak i protokoł nie zmieniały wcześniejszych postanowień dotyczących przesiedleń ludności⁶.

³ K. Kersten: *Kształtowanie się stosunków ludnościowych. W: Polska Ludowa 1944-1950. Przemiany społeczne.* Wrocław, s. 95-96.

⁴ APW, PUR, sygn. 2. Instrukcja dotycząca układu zawartego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z rządem Ukraińskiej Sowieckiej Socjalistycznej Republiki w przedmiocie przesiedlenia ludności ukraińskiej z terytorium Polski i obywateli polskich z terytorium USSR.

⁵ *Tamże.*

⁶ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 216-217.

Zgodnie z układem z 9 września 1944 r. akcja przesiedleńcza ludności ukraińskiej proz poczęła się 15 października 1944 r. Do 3 września 1945 r. przesiedlono 221 321 Ukraińców (w tym z województwa lubelskiego 137 313 osób⁷) co stanowiło mniej niż 50% osób przewidzianych do wysiedlenia⁸. Wobec tak słabych wyników akcji wysiedleńczej władze polskie postanowiły przyspieszyć wysiedlenie włączając do niego wojsko. Na teren południowo-wschodniej Polski skierowano 8 i 9 Dywizję Piechoty w ramach utworzonej Grupy Operacyjnej „Rzeszów” i 3 Dywizję Piechoty. Do 13 lipca 1946 r. GO „Rzeszów” wysiedliła 205 236 osób⁹, a 3 DP — 54 981 ludzi¹⁰. Ogółem w latach 1944-1946 przesiedlono do USRR 487 398 osób narodowości ukraińskiej, w tym z województwa rzeszowskiego 273 330 osób, z lubelskiego — 193 975 i krakowskiego 20 093 osoby¹¹.

Wysiedlenie ludności ukraińskiej w latach 1944-1946 do USRR nie rozwiązało problemu ukraińskiego w Polsce. Na terenie południowo-wschodnich województw państwa polskiego pozostały bowiem rodziny ukraińskie, które uniknęły przesiedlenia. Pod koniec 1946 r. władze oceniały ich liczbę na 20 tys. osób, a w kwietniu 1947 r. na 80 tys. ludzi¹². Powyższe dane okazały się znacznie zaniżone. Jeżeli w 1944 r. teren państwa polskiego zamieszkały był przez około 700 tys. Ukraińców, z czego około 500 tys. przesiedlono do USRR, to wynika z tego, że pozostało w Polsce około 200 tys. osób narodowości ukraińskiej¹³.

⁷ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.480. Sprawozdanie o zakończeniu ewakuacji ludności ukraińskiej z terenów województwa lubelskiego na tereny ZSRR.

⁸ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 231.

⁹ Liczbę tę otrzymano odejmując od łącznej liczby wysiedlonych w drugim etapie Ukraińców, liczbę wysiedlonej ludności ukraińskiej przez 3 Dywizję Piechoty.

¹⁰ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.480. Sprawozdanie o zakończeniu ewakuacji ludności ukraińskiej z terenów województwa lubelskiego na tereny ZSRR.

¹¹ Obliczenia autora na podstawie danych A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 231.

¹² I. Blum: *Z dziejów Wojska Polskiego w latach 1944-1948. Szkice i dokumenty*. Warszawa 1968, s. 95 (dalej cyt.: I. Blum: *Z dziejów Wojska Polskiego...*).

¹³ K. Podlaski: *Białorusini, Litwini, Ukraińcy*. Białystok 1990, s. 77-78 (dalej cyt.: K. Podlaski: *Białorusini, Litwini, Ukraińcy...*), podaje liczbę 170 tys. Ukraińców w Polsce. M. Truchan: *Akcja „Wisła”. „Widnowa”*, 1985, nr 2, s. 60 (dalej cyt.: M. Truchan, *Akcja „Wisła”...*), ocenia liczbę ludności ukraińskiej w Polsce na 200-250 tys. osób.

Zamieszkująca nadal państwo polskie ludność ukraińska stanowiła oparcie dla działających na terenie południowo-wschodniej Polski oddziałów UPA. Na przełomie 1946-1947 r. działały tam cztery kurenie UPA: „Bajdy” i „Rena” w rejonie Leska, Sanoka i Przemyśla; „Zalizniaka” w powiecie jarosławskim i lubaczkowskim oraz „Ber-kuta” w rejonie Hrubieszowa i Tomaszowa Lubelskiego. Oprócz tych kurenii działały samodzielne sotnie „Bryła”, „Smyrnego” i „Wołodi”. Ogółem siły UPA wynosiły wówczas około 500 ludzi¹⁴.

W zamierzeniu całościowego rozwiązania kwestii ukraińskiej UPA dla władz polskich odgrywała drugorzędą rolę. Z jednej strony utrudniała realizację tego celu, a z drugiej stwarzała władzy możliwość usprawiedliwienia najbardziej niehumanitarnych posunięć wobec Ukraińców. Charakterystyczne było to, że w tamtym czasie UPA nie stanowiła poważniejszego zagrożenia dla państwa i władz polskich. Dowodem tego może być raport płk. Jana Bieleckiego, dowódcy działającej od dwóch lat w Bieszczadach, 8 DP. 10 lutego 1947 r. zwrócił się on do ministra obrony narodowej marszałka Polski Michała Roli-Żymierskiego z propozycją wycofania podległej mu dywizji do garnizonu w Łodzi, gdyż jak pisał: „w terenie panuje względny spokój. Komunikacja samochodowa i kołowa — ta, która w pierwszej połowie 1946 r. nie mogła odbywać się bez specjalnej ochrony wojskowej — dzisiaj odbywa się normalnie bez obawy na ewentualne napady bandytów. Teren jest opanowany przez wojsko i władze bezpieczeństwa, a grupki bandyckie, pojawiające się sporadycznie w południowym i południowo-wschodnim przygranicznym pasie — są w dalszym ciągu tropione przez nasze oddziały i niszczone”¹⁵.

¹⁴ E. Miśło: *Ukrajinci u Polsce (1944-1947): Geneza akcji „Wisła”*. W: Ukrajina i Poszcza miż mynułym i majbutnim. Lwów 1991, s. 13 (dalej cyt.: E. Miśło: *Ukrajinci u Polsce...*); A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 428-431 — podaje liczbę 2 500 osób walczących w UPA, a w rozbięciu na poszczególne sotnie i 623 osoby. Tak samo M. Jaworski: *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrzznego 1945-1965*. Warszawa 1984, s. 156 (dalej cyt.: M. Jaworski: *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego...*) i H. Dominiczak: *W walce o Polskę Ludową. Udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych 1944-1948*. Warszawa 1980, s. 112 (dalej cyt.: H. Dominiczak: *W walce o Polskę Ludową...*).

¹⁵ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.630. Raport dowódcy 8 DP płk. J. Bieleckiego dla ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 10 lutego 1947 r.

Dowodem odgrywania drugorzędnej roli UPA dla władz polskich może być również amnestia z 22 lutego 1947 r. Obejmowała ona wszystkich ujawniających się członków polskiego podziemia, a zupełnie pomijała żołnierzy UPA. Jeżeli by faktycznie UPA zagrażała bytowi państwa polskiego, to jest rzeczą mało prawdopodobną, aby władze polskie zrezygnowały z amnestii, jako sposobu na rozbitcie oddziałów UPA, metoda, która sprawdziła się w walce z polskim podziemiem zbrojnym. Poza tym znacznie zmniejszyły się polskie straty w ludziach dokonane przez oddziały UPA. Jeżeli w 1945 r. zginęło 368 osób cywilnych, to w 1946 r. już tylko 98, a w okresie od stycznia do marca 1947 r. – 10 osób cywilnych, 15 funkcjonariuszy UB i MO oraz ponad 30 żołnierzy. Łączne straty zadane przez UPA stronie polskiej, według zawyżonych danych urzędowych, w latach 1944-1947 wyniosły 2 199 zabitych, w tym 997 żołnierzy, 603 funkcjonariuszy UB, MO i ORMO oraz 599 osób cywilnych¹⁶.

Władze polskie chciały kontynuować przesiedlenie ludności ukraińskiej do USRR, lecz spotkały się z odmową rządu radzieckiego. W tej sytuacji postanowiły one rozwiązać problem ukraiński w Polsce drogą polonizacji Ukraińców. Temu celowi miało służyć przesiedlenie i rozproszenie ich na Ziemiach Odzyskanych¹⁷. Możliwość przesiedlenia ludności ukraińskiej na Ziemię Zachodnie i Północne Polski, została wysunięta już 24 lipca 1945 r. na Konferencji w Warszawie zorganizowanej przez MAP. Poinformowano tam przedstawicieli społeczności ukraińskiej, że Ukraińcy, którzy nie wyjadą do USRR mogą zostać przesiedleni na Ziemię Odzyskane ze względów ekonomicznych,

¹⁶ E. Miśiło: *Ukrajinci u Polsce...*, s. 13-14.

¹⁷ CA MSW, MAP, sygn. 134. Sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Rzeszowskiego za listopad 1946 r. z 13 grudnia 1946 r.; M. Truchan: *Akcja „Wisła”...*, s. 56; I Hrywna, Ukraińcy w województwie olsztyńskim. „Inicjatywy Warmińskie” 1989, nr 4, s. 36 (dalej cyt.: I Hrywna: *Ukraińcy w województwie olsztyńskim...*); M. Winnicki: *Osadnictwo ludności ukraińskiej w województwie olsztyńskim*. Olsztyn 1965, s. 13 (dalej cyt.: M. Winnicki: *Osadnictwo ludności ukraińskiej...*); E. Miśiło: *Ukrajinci u Polsce...*, s. 12-13; H. Dominiczak: *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego w latach 1945-1950*. Zielona Góra 1975, s. 96 (dalej cyt.: H. Dominiczak: *Proces zasiedlania województwa zielonogórskiego ...*); T. Kuzio: *Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce*. „Kontakt” 1985, nr 1, s. 68 (dalej cyt.: T. Kuzio: *Między młotem a kowadłem...*).

a także gdy będą współpracować z UPA¹⁸. Przygotowania do wysiedlenia ludności ukraińskiej na Ziemię Odzyskane rozpoczęły się już w drugiej połowie 1946 r. W sierpniu 1946 r. Urząd Informacji i Propagandy w Lublinie donosił, że „[...] powszechna opinia Polaków z [...] ternów [objętych działaniami UPA – RD], domaga się całkowitego wysiedlenia elementu ukraińskiego bądź do Związku Radzieckiego, bądź na Ziemię Zachodnie”¹⁹. 18 września 1946 r. Naczelnik Urzędu Informacji i Propagandy w Lublinie wydał polecenie kierownikom Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy sporządzenia wykazów rodzin ukraińskich, które nie wyjechały do USRR oraz listy funkcjonariuszy UB pochodzenia ukraińskiego pracujących w Powiatowych Urzędach Bezpieczeństwa²⁰. Według nadesłanych niepełnych danych w województwie lubelskim pozostało 13 846 osób narodowości ukraińskiej, a w Powiatowych Urzędach Bezpieczeństwa pracowało 24 Ukraińców²¹. Podobny spis nakazał sporządzić we wrześniu 1946 r. Departament Polityczny MAP wszystkim wojewodom. Według tego spisu w południowo-wschodniej Polsce pozostało 50 072 Ukraińców²².

W styczniu 1947 r. władze przystąpiły do organizacyjno-technicznego opracowania całej akcji. W tym też miesiącu Sztab Generalny WP wydał rozkaz podległym sobie oddziałom na terenie południowo-wschodniej Polski, sporządzenia spisów rodzin ukraińskich, które uniknęły przesiedlenia do USRR²³. W lutym 1947 r. po odbyciu

¹⁸ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 225-226.

¹⁹ AAN, MIP, sygn. 295. Sprawozdanie za miesiąc sierpień 1946 r. z sytuacji na terenie województwa lubelskiego w ogólnym streszczonym ujęciu z 12 września 1946 r.

²⁰ AAN, MIP, sygn. 295. Pismo Naczelnika Urzędu Informacji i Propagandy w Lublinie do kierowników Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy z 18 września 1946 r.

²¹ *Tamże*, Pismo Naczelnika Urzędu Informacji i Propagandy w Lublinie M. Iskierki do wiceministra MIP Drewnowskiego z 12 października 1946 r.

²² CA MSW, MAP, sygn. 193. Pismo okólne Departamentu Politycznego MAP do wszystkich wojewodów w celu przestania zestawiania liczby mniejszości na terenie województw z 25 września 1946 r.

²³ Rozkaz dowódcy 9 DP płk. I. Wieliczki w sprawie sporządzenia ewidencji ludności ukraińskiej z 31 stycznia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”*. Dokumenty. Opr. E. Misilo. Warszawa 1993, s. 42-43 (dalej cyt.: *Akcja „Wisła”...*); S. Łach: *Osadnictwo ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych po II wojnie światowej*. Referat wygłoszony na sesji naukowej poświęconej *Akcji „Wisła”*. Szczecin, czerwiec 1992, s. 3 (maszynopis).

inspekcji w Wojewódzkich Komitetach Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie gen. bryg. Stefan Mossor w piśmie do ministra obrony narodowej marszałka Polski Michała Roli-Żymierskiego napisał: „Wiele jednostek, a nawet rodzin ukraińskich ukryło się w lasach lub miejscowościach przygranicznych na terenie Czechosłowacji i wróciło potem do swoich siedzib, stanowiąc bazę dla badań UPA i niebezpieczeństwo wszelkiej irredenty na przyszłość. Ponieważ Związek Radziecki nie przyjmuje już obecnie tych rodzin, wydaje się rzeczą konieczną, aby na wiosnę przeprowadzić energiczną akcję przesiedlenia tych ludzi pojedynczymi rodzinami w rozproszeniu na całych Ziemiach Odzyskanych, gdzie szybko się zasymilują”²⁴. W załączeniu pisma gen. Mossor przedstawił listę ludności ukraińskiej znajdującej się w Polsce. Jej liczbę oceniono na 20 306 osób (4 878 rodzin)²⁵. Również z postulatem wysiedlenia Ukraińców na Ziemię Zachodnie wystąpił w lutym 1947 r. Wojewódzki komitet Bezpieczeństwa w Rzeszowie²⁶ oraz Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego²⁷.

27 marca 1947 r. gen. bryg. S. Mossor wysunął na posiedzeniu Państwowej Komisji Bezpieczeństwa propozycję wysiedlenia ludności ukraińskiej z województwa rzeszowskiego. Propozycja została przyjęta i przekazana do Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej²⁸. W tym też dniu z żądaniem przesiedlenia na Ziemię

²⁴ Sprawozdanie zastępcy Szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. S. Mossora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie do ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 20 lutego 1947 r. w: E. Misiło: *Akcja „Wisła”*. „Mówią Wieki” 1991, nr 3, s. 2.

²⁵ Sprawozdanie zastępcy Szefa Sztabu Generalnego WP gen. bryg. S. Mossora z inspekcji Wojewódzkich Komitetów Bezpieczeństwa w Katowicach, Krakowie i Lublinie do ministra obrony narodowej marszałka Polski M. Żymierskiego z 20 lutego 1947 r. w: *Akcja „Wisła”*..., s. 53-54.

²⁶ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Raport nr 20 z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa w Rzeszowie dla Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 25 lutego 1947 r.

²⁷ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.470. Sprawozdanie sytuacyjne DOW-Kraków dla Państwowej Komisji Bezpieczeństwa za miesiąc luty 1947 r. z 6 marca 1947 r.

²⁸ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643.; E. Misiło: *Ukrajinci u Polsce*..., s. 14.

Odzyskane wystąpił Wydział Operacyjny Oddziału III Sztabu Generalnego WP²⁹. Następnego dnia zginął, w nie do końca wyjaśnionych okolicznościach pod Jabłonką gen. K. Świerczewski³⁰. (Być może dokonywana przez niego inspekcja oddziałów wojskowych rozlokowanych na terenie województwa rzeszowskiego wiązała się z przygotowaniami do akcji przesiedleńczej). 29 marca 1947 r. zostało zwołane Biuro Polityczne KC PPR w składzie: Władysław Gomułka, Bolesław Bierut, Roman Zambrowski, Jakub Berman, Hilary Minc, Stanisław Radkiewicz, Marian Spychalski i Aleksander Zawadzki, na którym w ramach akcji represyjnej wobec ludności ukraińskiej postanowiono:

„1. W szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny Odzyskane (przede wszystkim Prus płn.), nie tworząc zwartych grup i nie bliżej niż 100 km od granicy;

2. Akcję wysiedlenia uzgodnić z rządem Zw[iązku] Radzieckiego i Czechosłowacji;

3. Rozpracowanie danych o ludności ukraińskiej w Polsce oraz opracowanie projektu przesiedlenia poleca się ttow. Spychalskiemu i Radkiewiczowi. Termin- i tydzień”³¹. W celu usprawiedliwienia tego zamierzenia, władze polskie stwierdziły, że przesiedlenie ludności ukraińskiej dokonuje się w imię walki z ukraińskim podziemiem zbrojnym i, że jest konsekwencją zabójstwa popularnego generała przez sotnię „Chriama”³².

³⁰ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.613. Sprawozdanie Komisji Śledczej w sprawie zabójstwa gen. Świerczewskiego; *tamże*, Raport o okolicznościach śmierci gen. broni Świerczewskiego z 11 kwietnia 1947 r.; *tamże*, Raport Szefa Wydziału Operacyjnego Oddziału III Sztabu Generalnego WP ppłk. Kossowskiego; *tamże*, Raport ppłk. Gerharda dotyczący śmierci gen. Świerczewskiego z 29 marca 1947 r.; *tamże*, Raport gen. Więckowskiego do Ministerstwa Obrony Narodowej z 2 kwietnia 1947 r.; *tamże*, Raport kpt. Cesarskiego do Szefa Głównego Zarządu Polityczno-Wychowawczego WP z 14 kwietnia 1947 r.; CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.644. Raport z przesłuchania jeńców sotni „Chrina” w sprawie zasadzki i zamachu dokonanego na osobie gen. broni Świerczewskiego.

³¹ AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 3 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 29 marca 1947 r.

30 marca 1947 r. Sztab 9 Dywizji Piechoty opracował wnioski dotyczące usprawiedliwienia dalszej walki z oddziałami UPA. We wnioskach domagano się wysiedlenia ludności ukraińskiej, mieszanych rodzin polsko-ukraińskich i Polaków, którzy udzielali pomocy UPA i rozproszenia wszystkich po całym terenie Ziem Odzyskanych tak, aby nigdzie nie tworzyli oni zwartych grup osadniczych. Jednocześnie domagano się zorganizowania obozów koncentracyjnych dla Ukraińców podejrzanych o współpracę z UPA oraz powołania sądów doraźnych. Opowiedziano się również za likwidacją całego ruchomego mienia ukraińskiego i prowadzeniem osadnictwa polskiego na gospodarstwach poukraińskich³³. Powyższe wnioski zostały przyjęte przez Wojewódzki Komitet Bezpieczeństwa w Rzeszowie w dniu 30 marca 1947 r.³⁴.

Sprawa przesiedlenia ludności ukraińskiej była poruszona niemal na wszystkich posiedzeniach Biura Politycznego, aż do października 1947 r. Jest rzeczą charakterystyczną, że w protokołach z tych posiedzeń nie wymienia się UPA, lecz operuje się pojęciem ludności ukraińskiej. 11 kwietnia 1947 r. na kolejnym posiedzeniu Biura Politycznego zobowiązano wiceministra administracji publicznej Władysława Wolskiego, który jednocześnie pełnił bezpośredni nadzór nad Państwowym Urzędem Repatriacyjnym (PUR), do przedstawienia planu przesiedlenia

³² F. Kusiak: *Osadnictwo wiejskie w środkowych i północnych powiatach Dolnego Śląska w latach 1945-1949*. Wrocław 1982, s. 121 (dalej cyt.: F. Kusiak: *Osadnictwo wiejskie...*); L. Kosiński: *Procesy ludnościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945-1960*. Warszawa 1963, s. 54-56 (dalej cyt.: L. Kosiński: *Procesy ludnościowe...*); J. Gerhard: *Dalsze szczegóły walk z bandami UPA i WIN na południowo-wschodnich obszarach Polski*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 4, s. 325; A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 424-427. K. Pudło nawet stwierdza: „Potrzeba odizolowania przy tej akcji militarnej [walki z UPA-RD] ludności cywilnej pochodzenia ukraińskiego z pobudek humanitarnych i taktyczno-operacyjnych przesądziła o administracyjnym jej przesiedleniu na zaludniane jeszcze ziemie zachodnie i północne”. (K. Pudło, Lemkowie: *Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947-1985*. Wrocław 1987, s. 28-29). Trudno zgodzić się z tym poglądem, a zwłaszcza z humanitarnymi pobudkami podjęcia decyzji o akcji wysiedleńczej.

³³ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Wnioski Sztabu 9 DP dotyczące walki z podziemiem na terenie województwa rzeszowskiego z 30 marca 1947 r.

³⁴ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.471. Raport nr 22 z posiedzenia Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa w Rzeszowie dla Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 30 marca 1947 r.

Ukraińców. Powołano sztab do przeprowadzenia akcji wysiedleńczej. Znaleźli się w nim: gen. Stefan Mossor – po linii wojskowej, płk. Grzegorz Korczyński – przedstawiciel Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, ppłk. Juliusz Hübner -przedstawiciel Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego³⁵.

12 kwietnia 1947 r. odbyło się posiedzenie Państwowej Komisji Bezpieczeństwa, na którym omówiono sprawę przesiedlenia ludności ukraińskiej. W. Wolski przedstawił plan rozmieszczenia Ukraińców w województwie szczecińskim i olsztyńskim oraz wskazał Katowice i Lublin jako punkty kierunkowe transportów z wysiedloną ludnością ukraińską. Gen. Mossor omówił metody akcji przesiedleńczej. Jednocześnie polecono gen. Mossorowi opracowanie planu akcji wysiedleńczej ludności ukraińskiej³⁶.

Projekt takiego planu pod nazwą „Projekt organizacji akcji specjalnej „Wschód” został przedstawiony przez gen. Mossora na posiedzeniu Państwowej Komisji Bezpieczeństwa w dniu 16 kwietnia 1947 r. W planie stwierdzono, że głównym zadaniem akcji specjalnej było przeprowadzenie w porozumieniu z Państwowym Urzędem Repatriacyjnym przesiedlenie wszystkich Ukraińców na Ziemie Odzyskane i osiedlenie ich tam w jak największym rozproszeniu. Równocześnie z wysiedlaniem osób narodowości ukraińskiej miała być prowadzona akcja zwalczania oddziałów UPA. Obszar działania, utworzonej w wyżej wymienionym celu, grupy operacyjnej, podzielono na cztery obszary operacyjne: „S”-Sanok, „R”-Rzeszów, „L”-Lublin i „G”-Gorlice. Całą akcję plan zakładał zrealizować w ciągu 4 tygodni³⁷. W trakcie dyskusji nad planem minister bezpieczeństwa publicznego gen. bryg. Stanisław Radkiewicz zaproponował, aby w planie podkreślić, że głównym zadaniem akcji jest walka z UPA. Z kolei wiceminister obrony narodowej gen. dyw. Marian Spychalski opowiedział się za zmianą nazwy grupy operacyjnej „Wschód” na grupę operacyjną „Wisła”.

³⁵ AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 11 kwietnia 1947 r.

³⁶ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643. Protokół nr 20 z posiedzenia Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 12 kwietnia 1947 r.

³⁷ Prejekt organizacji akcji specjalnej „Wschód”. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 93-95.

Marszałek Polski Michał Rola-Żymierski poinformował zebranych, że do rządu ZSRR i Czechosłowacji zostały wysłane depeche z prośbą o zamknięcie granicy z Polską na czas akcji przesiedleńczej³⁸.

Powyższy plan został przyjęty przez Biuro Polityczne na swym posiedzeniu w dniu 16 kwietnia 1947 r. Jednocześnie postanowiono zwołać Prezydium Rady Ministrów w celu przyjęcia uchwały w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej. Projekt uchwały miał opracować W. Wolski. Rozpoczęcie akcji zaplanowano na dzień 23 kwietnia 1947 r.³⁹.

17 kwietnia 1947 r. Państwowa Komisja Bezpieczeństwa przyjęła decyzję Biura Politycznego o podjęciu działań wojskowo-przesiedleńczych wobec ludności ukraińskiej⁴⁰. W tym też dniu wspomniana Komisja wydała zarządzenie dla Grupy Operacyjnej „Wisła” (GO „Wisła”)⁴¹, której postawiono zadanie walki z oddziałami UPA oraz, przy współdziałaniu PUR, przesiedlenie całej ludności ukraińskiej na Ziemię Zachodnie i Północne, osiedlając ją tam w możliwie największym rozproszeniu. Południowo-wschodni cypel państwa polskiego miał być objęty całkowitym wysiedleniem ludności⁴². 18 kwietnia 1947 r. minister obrony narodowej M. Rola-Żymierski wydał rozkaz organizacyjny dla GO „Wisła”. Na dowódcę mianował gen. bryg. Stefana Mossora, a jego zastępcami zostali: płk. Grzegorz Korczyński — do spraw bezpieczeństwa, ppłk. Bolesław Sidziński — do spraw polityczno-wychowawczych i pplk. Juliusz Hübner — do spraw Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Szefem Sztabu został płk. Michał Chiliński. Do dowództwa GO „Wisła” przydzielono przedstawicieli Ministerstwa Adminis-

³⁸ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.643. Protokół nr 21 z posiedzenia Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z 16 kwietnia 1947 r.

³⁹ AAN, KC PPR, sygn. 295/V-3. Protokół nr 6 z posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 16 kwietnia 1947 r.

⁴⁰ K. Pudło: *Dzieje Łemków po drugiej wojnie światowej. (Zarys problematyki)*. W: *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*. Pod red. J. Czajkowskiego. Rzeszów 1992, s. 358-359 (dalej cyt.: K. Pudło: *Dzieje Łemków...*); T. Walichnowski: *U źródeł walki z podziemiem reakcyjnym w Polsce*. Warszawa 1987, s. 237 (dalej cyt.: T. Walichnowski: *U źródeł walki...*).

⁴¹ Zarządzenie podpisał minister bezpieczeństwa publicznego S. Radkiewicz i minister obrony narodowej M. Żymierski.

⁴² CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Zarządzenie Państwowej Komisji Bezpieczeństwa dla GO „Wisła” z 17 kwietnia 1947 r.

tracji Publicznej, Ministerstwa Komunikacji, PUR oraz Głównej Komendy Milicji Obywatelskiej⁴³. Pełnomocnikiem MAP do spraw przesiedlenia ludności ukraińskiej został Józef Bednarz⁴⁴.

Teren objęty działalnością GO „Wisła” w pierwszej fazie akcji został podzielony na dwa obszary: „S”-Sanok i „R”-Rzeszów. Rejon „S” przydzielono 6, 7 i 8 DP oraz dywizji KBW, a obszar „R” 9 DP oraz kombinowanym pułkom 3, 5 i 14 DP. Ponadto do dyspozycji dowódcy GO „Wisła” przydzielono kombinowane pułki 4 i 12 DP, pułk saperski, samochodowy oraz eskadrę lotniczą i oddział MO w składzie 700 ludzi. Ogółem siły GO „Wisła” wyniosły około 20 tys. żołnierzy i funkcjonariuszy UB i MO⁴⁶.

21 kwietnia 1947 r. jednostki bojowe obszaru „S” i „R” otrzymały swoje zadania. Dywizja KBW (rejon Cisna i Baligród) miała zlikwidować sotnię „Bira”, przeprowadzić całkowite wysiedlenie ludności oraz zamknąć na swym odcinku granicę z Czechosłowacją. Zadaniem 6 DP (rejon Komańczy) było rozbicie sotni „Chrynia”, wysiedlenie ludności oraz obsadzenie granicy z Czechosłowacją do styku z dywizją KBW. 7 DP (południowa część powiatu sanockiego) miała zlikwidować sotnię „Stacha”, wysiedlić ludność ze swego rejonu oraz ściśle współdziałać z 6 i 8 DP. Zadaniem 8 DP (północna część powiatu sanockiego) była likwidacja sotni „Kryłacza” i „Łastiwki”, wysiedlenie ludności oraz współdziałanie z 7 i 9 DP. 9 DP (rejon Przemyśla) musiała zniszczyć sotnie UPA działające na tamtym terenie oraz wysiedlić ludność⁴⁷.

⁴³ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Rozkaz organizacyjny dla GO „Wisła” z 18 kwietnia 1947 r.

⁴⁴ Pismo okólne wiceministra administracji publicznej W. Wolskiego do starostów powiatowych województwa krakowskiego, lubelskiego i rzeszowskiego informujące o mianowaniu J. Bednarza pełnomocnikiem MAP do spraw przesiedlenia ludności ukraińskiej z 17 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 103-104.

⁴⁵ CAW, Sztab generalny WP, sygn. IV.111.511. Rozkaz organizacyjny dla GO „Wisła” z 18 kwietnia 1947 r.; I. Blum: *Z dziejów Wojska Polskiego...*, s. 96; H. Dominiczak: *W walce o Polskę Ludową...*, s. 111-112.

⁴⁶ A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 434.

⁴⁷ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.512. Plan działania GO „Wisła” z 20 kwietnia 1947 r.; A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 436; I. Blum: *Udział Wojska Polskiego w walce o utrwalenie władzy ludowej. Walki z badaniami UPA. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959, nr 1, s. 18-19 (dalej cyt.: I. Blum, Udział Wojska Polskiego...).*

Oprócz powyższych zadań jednostki wojskowe musiały obstać roгатki miast i stacje kolejowe celem legitymowania przyjeżdżającej i wyjeżdżającej ludności. W miastach, gdzie stacjonowały garnizony wojskowe, należało zorganizować patrole do legitymowania podejrzanych osób. Również do zadań wojska należało ustalenie i rozpracowanie inteligencji ukraińskiej i duchowieństwa greckokatolickiego, celem całkowitego jej wysiedlenia. Na całym obszarze działania GO „Wisła” wprowadzono godzinę milicyjną od godz. 21.00 do 4.00 za wyjątkiem miasta Sanok, gdzie godzina milicyjna rozpoczynała się od godz. 22.00⁴⁸.

22 kwietnia 1947 r. Sztab GO „Wisła” wydał rozkaz podległym sobie jednostkom, w którym określił zasady organizacyjne wysiedlenia ludności. Dowódcy jednostek zobowiązani zostali do wyznaczenia oddziałów do wysiedlenia poszczególnych wsi i osiedli. Oddziałami wysiedlającymi mogły być jedynie zwarte jednostki, jak plutony, kompanie i bataliony w zależności od ilości wysiedlanej ludności, warunków bezpieczeństwa i odległości od punktów zbornych. Dowódcy jednostek wyznaczali również punkty zborne, biorąc pod uwagę przy ich organizacji odległość od poszczególnych wsi, stan dróg do punktu zbornego i załadowczego. Do zadań dowódców należała także organizacja punktów załadowczych oraz wydzielenie oddziałów konwojujących transporty z wysiedlaną ludnością. Punkty załadowcze miały powstać przy wyznaczonych przez Sztab GO „Wisła” stacjach. Dla KBW były to stacje w Łupkowie i Zagórze, dla 6 DP – Komańcza i Besko, dla 7 DP – Kulaszne i Pisarowice, dla 8 DP – Załuż, Łukawice i Olszanka oraz dla 9 DP – Sanok i Przeworsk. Na stacjach tych należało zorganizować specjalne oddziały, których zadaniem była ochrona stacji, konwojowanie transportów kolejowych oraz prowadzenie pracy wyjaśniającej wśród wysiedlanej ludności⁴⁹.

⁴⁸ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.512. Plan działania GO „Wisła” z 20 kwietnia 1947 r.

⁴⁹ Rozkaz operacyjny nr 003 Sztabu GO „Wisła” z 22 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 147-148. 26 kwietnia 1947 r. dowódca GO „Wisła” zmienił przydział stacji załadowczych jednostkom GO „Wisła”. 6. DP przydzielono stację Komańcza i Besko; 7. DP – Szczawne-Kulaszne, Pisarowice, Zagórze; 8. DP – Olszanka, Załuż; 9. DP – Sanok, Przeworsk, Bełzec; dywizja KBW – Łukawica i Łupków (zarządzenie nr 5 szefa Sztabu GO „Wisła” płk. M. Chilińskiego o częściowej zmianie rozkazu operacyjnego nr 003 z dnia 26 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 190).

Do powyższego rozkazu załączone zostały instrukcje określające zakres pracy i kompetencje poszczególnych ogniw aparatu wysiedlającego. W instrukcji wysiedleńczej dowództwa GO „Wisła” zobowiązano dowódców jednostek do opracowania planu przesiedlenia ludności ukraińskiej z podległego sobie terenu. Wysiedleniu podlegały wszystkie rodziny ukraińskie i polsko-ukraińskie za wyjątkiem osób zatrudnionych w przemyśle naftowym i na kolei. Dowódców oddziałów wysiedleńczych zobowiązano, aby akcję przesiedleńczą rozpoczynali równocześnie we wszystkich miejscowościach w terminie podanym przez dowództwo GO „Wisła”. Wysiedlaną ludność przewożono do pułkowego punktu zbornego, a następnie do punktu załadowniczego. Komendant pułku załadowniczego w porozumieniu z przedstawicielami PUR ustalał skład rodzin do poszczególnych transportów. Zgodnie z instrukcją, taki transport kolejowy przeciętnie składał się z 40 wagonów krytych i 10 platform. Jeden wagon powinien być przypadać na dwie trzysobowe rodziny. W transporcie tym miało się znaleźć 300 osób oraz 120 sztuk inwentarza żywego i około 30 wozów. Do każdego transportu dołączano charakterystykę jadących w nim osób, sporządzoną przez organa UB przy ścisłej współpracy z oficerami zajmującymi się akcją przesiedleńczą. Dowództwo GO „Wisła” zalecało, aby na stacji znajdowały się przynajmniej dwie grupy wysiedleńców, jedna wsiadająca do wagonów, a druga przygotowująca się do wyjazdu. Na czas drogi przesiedleńców należało zaopatrzyć w żywność, w tym po 2 kg chleba na osobę. W czasie przejazdu na Ziemię Odzyskane wyżywieniem ludności i zwierząt zajmował się PUR⁵⁰.

W czasie całej akcji przesiedleńczej ludność miała być objęta opieką sanitarną. W rejonach działania pułków, ich dowódcy odpowiedzialni byli za zorganizowanie punktów sanitarnych dla osób zakaźnie chorych i ich rodzin. Jednocześnie dowództwo GO „Wisła” zastrzegło, że choroba zakaźna nie uprawnia do pozostania na dawnym miejscu zamieszkania. Dla niezakaźnie chorych komendanci punktów załadowniczych mieli w każdym transporcie przewidzieć wagon sanitarny⁵¹.

⁵⁰ CAW, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP, sygn. IV.112.290. Instrukcja wysiedleńcza dowództwa GO „Wisła” z 22 kwietnia 1947 r.

⁵¹ *Tamże*.

23 kwietnia 1947 r. dowództwo GO „Wisła” wydało instrukcję dla dowódcy oddziału wysiedlającego. Przedstawiono w niej szczegółowy sposób wysiedlenia ludności danej wsi. O świcie należało otoczyć wieś i zarządzić zbiórkę całej ludności. Po jej zorganizowaniu dowódca oddziału wojskowego stanowczo oświadczał, że wszyscy podlegają przesiedleniu na Ziemię Odzyskane. Po tym poinformował ludność, że może zabrać ze sobą odzież, naczynia kuchenne, inwentarz żywy i niezbędne maszyny rolnicze oraz pewną ilość żywności na najbliższy czas. Pozostały zapas ziarna i ziemniaków miał zostać razem zebrany i przetransportowany za przesiedleńcami do ich nowych miejsc osiedlenia. Na powyższe objaśnienia poświęcano nie więcej jak jedną godzinę. Instrukcja zalecała, aby ludności pozostawić około 5 godz. na przygotowanie się do drogi. W międzyczasie dowódca sporządzał spis ludności i inwentarza żywego. Jednocześnie sprawdzano wykaz rodzin polskich opierając się przede wszystkim na wykazach UB lub przedwojennych dokumentach, w których zaznaczona była narodowość albo wyznanie. Z wykonanych spisów sporządzano zestawienia osób i inwentarza żywego. Wykazy te były podstawą do przekazania transportu na pułkowym punkcie zbornym. Około godz. 11.00 sformowana w kolumnę ludność wyruszyła do punktu zbornego. Po przybyciu do niego ludność wraz z inwentarzem przekazywano dowódcy punktu zbornego. W czasie drogi wojsko zbierało informacje o osobach z konwoju czy nie utrzymywali oni kontaktu z UPA⁵².

Została również wydana instrukcja dla przedstawiciela UB przy dowódcy oddziału wysiedlającego. Jego zadaniem było dokonywanie selekcji osób podejrzanych o przynależność lub współpracę z UPA i wrogo ustosunkowanych do państwa polskiego. Również werbowanie do współpracy z organami UB osób narodowości polskiej pozostającej na miejscu, jak i spośród wysiedlanej ludności ukraińskiej. Uzyskane w ten sposób informacje wykorzystywano przy weryfikacji narodowościowej wysiedlanych⁵³.

⁵² Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla dowódcy oddziału wysiedlającego z 23 kwietnia 1947 r. w: E. Misiło: *Akcja „Wisła”*. „Mówią Wieki” 1991, nr 3, s. 3-5; P. Dziurzyński: *Osadnictwo rolne na Ziemiach Odzyskanych*. Warszawa 1983, s. 75 (dalej cyt.: P. Dziurzyński: *Osadnictwo rolne...*).

⁵³ Instrukcja dla przedstawiciela UB przy dowódcy oddziału wysiedlającego z kwietnia 1947 r. w: E. Misiło: *Akcja „Wisła”*. „Mówią Wieki”, 1991, nr 3, s.5-6.

W instrukcji dla komendanta pułkowego punktu zbornego dowództwo GO „Wisła” określiło sposób postępowania na punkcie z przetrzymywaną tam ludnością ukraińską. Teren takiego punktu był ogrodzony drutem kolczastym⁵⁴ oraz zabezpieczony wojskowymi posterunkami, celem uniemożliwienia ucieczki przetrzymywanej tam ludności. Na punkcie zbornym komendant wraz z oficerem polityczno-wychowawczym i przedstawicielem UB dokonywali selekcji zgromadzonej tam ludności ukraińskiej. Do grupy „A” zaliczono wszystkie osoby, które były notowane przez UB, do grupy „B” – notowane przez zwiad wojskowy i do „C” – notowane przez dowódcę oddziału wysiedlającego. Poza tymi grupami, bez oznaczenia literowego, znalazły się osoby, uważane przez władze za lojalne wobec państwa polskiego. Listy rodzin ukraińskich wraz z ich podziałem na grupy „A”, „B” i „C” dostarczono następnie w zalakowanej kopercie, wraz z konwojowaną ludnością, komendantowi punktu załadowczego⁵⁵.

Po linii bezpieczeństwa została opracowana instrukcja dla przedstawiciela UB przy komendancie pułkowego punktu przesiedleńczego. Według niej delegat UB zobowiązany został do współpracy z komendantem punktu zbornego. Udzielał mu pomocy w weryfikacji osób narodowości ukraińskiej na grupy „A”, „B” i „C”. Do jego zadań należało również sprawdzenie czy w grupie wysiedleńczej nie znajdują się osoby poszukiwane przez organa bezpieczeństwa publicznego⁵⁶.

23 kwietnia 1947 r. dowództwo GO „Wisła” wydało instrukcję dla komendanta punktu załadowczego. Stwierdzono tam, że za całość spraw na terenie punktu odpowiedzialny był kierownik delegowany przez PUR. W zakresie jego obowiązków leżało utworzenie obozu z namiotami lub barakami, wyznaczenie miejsca na postój furmanek oraz zorganizowanie kuchni i opieki sanitarnej. Z kolei komendant punktu odpowiedzialny był za bezpieczeństwo przesiedlanych i sprawne zorganizowanie zaopatrzenia i transportu. Do jego obowiązków należa-

⁵⁴ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.733. Szyfrogram nr 269 dowódcy OW-V Kraków gen. dyw. M. Więckowskiego do gen. bryg. S. Mossora z 1 maja 1947 r.

⁵⁵ Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla komendanta pułkowego punktu zbornego z 23 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 163-164.

⁵⁶ Instrukcja dla przedstawiciela UB przy komendancie pułkowego punktu przesiedleńczego z kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 165.

ło również odbieranie przybyłej ludności z punktów zbornych od dowódcy konwoju. Następnie wraz z kierownikiem punktu ustalał skład rodzin do poszczególnych transportów, uwzględniając podział wysiedleńców na grupy „A”, „B” i „C”. Komendant zobowiązany został do sporządzenia list osób umieszczonych w transporcie, na podstawie którego PUR wystawiał kolorowe karty przesiedleńcze, aby odróżnić w ten sposób przesiedleńców z akcji specjalnej od pozostałych osadników. W kartach przesiedleńczych odnotowywano co wysiedleńiec zabiera ze sobą, a co pozostawia na miejscu. Po sporządzeniu wykazów komendant pułku załadowczego wręczał dowódcy konwoju kolejowego dwie zalakowane koperty. Pierwsza zaadresowana była do punktu przedadresowania kierunkowego w Oświęcimiu (Katowice) lub Lublina. Znajdowała się w niej informacja o transporcie i do jakiego punktu rozdzielczego (Szczecinek lub Olsztyn) miał być skierowany. W drugiej, zaadresowanej do punktu rozdzielczego znajdowały się wskazówki dla kierownika punktu, co do sposobu (oddzielnie czy też grupowo) osiedlania rodzin z przybyłego transportu. W porozumieniu z przedstawicielem Polskich Kolei Państwowych komendant punktu wystawiał listy przewozowe do punktów przedadresowania⁵⁷.

Została również opracowana instrukcja dla przedstawiciela UB przy komendancie punktu załadowczego. Do jego obowiązków należało dalsze rozpracowywanie podejrzanych osób oraz udzielanie instruktażu oficerom UB przydzielonych do ekipy konwojującej transport kolejowy. Instrukcja zabraniała dzielenia przybyłej na punkt ludności w zależności od kategorii „A”, „B” i „C”. Zezwalała na podział dopiero z chwilą zajmowania miejsc w wagonach według wcześniej sporządzonej listy⁵⁸.

Przez dowództwo GO „Wisła” została wydana instrukcja dla dowódcy konwoju transportu kolejowego z wysiedloną ludnością ukraińską. W instrukcji stwierdzono, że dowódca konwoju był odpowiedzialny za życie i mienie przesiedleńców od chwili odebrania transportu od komendanta stacji załadowczej do momentu przekazania

⁵⁷ Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla komendanta punktu załadowczego z 23 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 165-167.

⁵⁸ Instrukcja dla przedstawiciela UB przy komendancie punktu załadowczego z kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 167-168.

konwojowanej ludności w miejscu przeznaczenia transportu przedstawicielowi PUR. Do zadań dowódcy konwoju należało sprawdzenie stanu faktycznego transportu zgodnie z otrzymanym wykazem imiennym przesiedlanych i zabieranego przez nich mienia. W czasie postojów pociągu – powinien był zapobiegać samowolnemu oddalaniu się wysiedleńców. Nie dopuszczać do kontaktowania się przesiedlanych z osobami spoza transportu. W drodze transporty z ludnością mogły zatrzymywać się jedynie na mniejszych stacjach oraz na oddalonych torach lub bocznicach, gdzie przesiedlani pod nadzorem konwojentów zaopatrywali się w wodę i załatwiali naturalne potrzeby. Konwojenci byli rozstawieni w taki sposób, aby na każde dwa wagony przypadał jeden konwojent. W każdym wagonie komendant konwoju wyznaczał starszego wagonu, który był odpowiedzialny za porządek w wagonie. Po przejechaniu około 150 km komendant mógł na większej stacji odesłać połowę konwojentów z powrotem do punktu załadowczego. Na punkcie przedadresowania komendant zgłaszał się do dyżurującego urzędnika PUR i wręczał mu zalakowaną kopertę. Następnie otrzymywał od kierownika punktu skierowanie do punktu rozdzielczego z zaznaczeniem z ilu i jakich wagonów składa się transport. Na punkcie rozdzielczym komendant konwoju dostawał na piśmie skierowanie do właściwej stacji rozładowania. Po przybyciu na punkt wyładunkowy komendant przekazywał cały transport dyżurnemu urzędnikowi PUR i z pustym taborem miał wrócić do miejsca wyznaczonego przez komendanta punktu załadowczego. W czasie całej podróży wszystkie wagony z jednej strony były zamknięte, a w nocy z obydwu stron⁵⁹.

Zakres obowiązków pracownika UB w czasie drogi transportu określała instrukcja dla oficera UB przy dowódcy konwoju transportu kolejowego. Jego zadaniem było prowadzenie obserwacji osób podejrzanych o kontakty z UPA oraz werbowanie osób do współpracy z organami bezpieczeństwa publicznego. Zdobyte w czasie jazdy transportu informacje służyły do weryfikacji ludności ukraińskiej objętej działaniami GO „Wisła”⁶⁰.

⁵⁹ Instrukcja dowództwa GO „Wisła” dla dowódcy konwoju transportu kolejowego z wysiedloną ludnością ukraińską z 22 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 153-155.

⁶⁰ Instrukcja dla oficera UB przy dowódcy konwoju transportu kolejowego z kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 155.

Przygotowania do akcji przesiedleńczej ludności ukraińskiej prowadziły również Ministerstwo Ziem Odzyskanych (MZO) i Zarząd Centralny PUR. 12 kwietnia 1947 r. odbyła się w Warszawie konferencja poświęcona akcji przesiedleńczej⁶¹. W tym też miesiącu MZO opracowało plan ewakuacyjny. Zasadniczo pokrywał się on z instrukcjami wysiedleńczymi wydanymi przez dowództwo GO „Wisła”. Jedyne dokładniej określał tok postępowania z przybyłą ludnością z akcji „Wisła” na punktach rozdzielczych i wyładowczych. Na punkcie rozdzielczym (Szczecinek i Olsztyn) ustalano kolejność kierowania transportów do stacji wyładowczych w poszczególnych powiatach. Ludność posiadająca najlepszą opinię kierowano do najbardziej chłonnych powiatów. Kierownik punktu rozdzielczego po stwierdzeniu wyczerpania się chłonności danego terenu, powinien był zaprzestać kierowania tam dalszych transportów. Środki transportowe z tego powiatu należało przerzucić na teren o większej chłonności. Punkt rozdzielczy zabezpieczał oddział wojskowy liczący 50 żołnierzy⁶². W województwie szczecińskim władze planowały osiedlić 7 500 rodzin rolniczych i 2000 nierolniczych, a w województwie olsztyńskim 5 000 rodzin rolniczych i 1 500 nierolniczych.

Na punktach wyładowczych władze PUR zobowiązane były do zorganizowania obozu z namiotami lub barakami, kuchnią i opieką sanitarną, a także stały dyżur mogący obsłużyć przybyły o każdej porze transport. Zgodnie z planem jego rozładunek przebiegał w następujący sposób: „[...] e) komendant konwoju przedkłada dyżurnemu urzędnikowi PUR-u skierowanie punktu rozdzielczego oraz wykaz osób dostarczonych w transporcie i na podstawie tych dokumentów przekazuje do rozładunku konwojowany transport; f) dyżurny urzędnik PUR-u zawiadamia natychmiast dyżurnego urzędnika referatu osiedleńczego o nadejściu transportu, żądając odpowiedniej ilości skierowań na gospodarstwa rolne oraz do poszczególnych kwater na miejscu przeznaczenia dla czasowego zamieszkania; g) referaty osiedleńcze zarządzają natychmiast (telefonicznie) skierowanie przez poszczególne urzędy gminne łączników z wykazami wolnych gospodarstw oraz

⁶¹ AAN, ZC PUR, sygn. 1/12. Pismo dyrektora Wojewódzkiego Oddziału PUR w Rzeszowie do W. Wolskiego z 22 kwietnia 1947 r.

⁶² AAN, MZO, sygn. 784. Plan ewakuacyjny dla akcji „Wisła”.

punktów tymczasowego zakwaterowania u zagospodarowanych już osadników, na podstawie tych wykazów łącznicy gminni wystawią na zlecenie referatu osiedleńczego skierowania dla poszczególnych rodzin na gospodarstwa indywidualne⁶³.

Kierownictwo PUR-u miało również obowiązek przewiezienia przesiedleńców do miejsca osiedlenia, zgodnie z otrzymanymi przydziałami od referatu osiedleńczego. Do czasu rozwiezienia, przesiedleńcy mieli otrzymywać 3 razy dziennie posiłek. Ochronę punktu zabezpieczał oddział wojska w liczbie 25 ludzi⁶⁴.

Do planu ewakuacyjnego ludności ukraińskiej 18 kwietnia 1947 r. została wydana instrukcja w sprawie przesiedlenia Ukraińców. Precyzowała ona zadania władz na poszczególnych punktach etapowych. Ustalała ona dwa punkty kierunkowe (preadresowania): Katowice (Oświęcim) i Lublin oraz rozdzielcze: Szczecinek i Olsztyn. Nakazywała rozpoczęcie z dniem 25 kwietnia całodobowych dyżurów. Zobowiązywała dyrektorów Wojewódzkiego Oddziału PUR-u w Szczecinie i Olsztynie do stworzenia na terenie objętym akcją przesiedleńczą bazy samochodów zaopatrzonych w paliwo i smary oraz do opracowania, we własnym zakresie, planu racjonalnego wykorzystania środków transportowych. Na wniosek PUR-u administrację powiatową zobowiązano do dostarczenia samochodów ciężarowych, a w wyjątkowych wypadkach zarządzić dostarczenia podwód celem rozwiezienia przesiedleńców do miejsc osiedlenia. Akcja ... miała objąć około 80 tys. osób. Jako termin rozpoczęcia przesiedlenia instrukcja podała dzień 25 kwietnia⁶⁵.

Trzy dni po opracowaniu instrukcji został do niej wydany załącznik. ZC PUR zobowiązywał w nim lekarzy Oddziałów PUR-u do zorganizowania opieki sanitarnej akcji „Wisła” (akcja „W”) oraz dbania o czystość wody, pomieszczeń kuchennych, magazynów z żywnością oraz sanitariatów⁶⁶.

19 kwietnia 1947 r. ZC PUR opracował plan – transportów z przesiedleńcami z akcji „W”. Teren operacji podzielono na cztery rejony: Lublin, Rzeszów, Sanok i Gorlice. W pierwszej kolejności wysiedlenie ludności miała się rozpocząć z rejonu Sanok i Rzeszów.

⁶³ *Tamże.*

⁶⁴ *Tamże.*

⁶⁵ AAN, ZC PUR, sygn. I/12. Instrukcja w sprawie przesiedlenia ludności z województw: rzeszowskiego i lubelskiego.

⁶⁶ *Tamże*, Załącznik instrukcji dotyczącej akcji „Wisła” z 21 kwietnia 1947 r.

Tabela 1

Plan transportów z przesiedleńcami dla akcji „Wisła”

Rejon	Stacja załadowcza	Rodzin	Osób	Ogólna ilość wagonów	Punkt kierunkowy	Dokąd
Sanok	Komańcza Zagórz Sanok Szczańne	900	35000	4500	Katowice	Szczecinek Olsztyn
Rzeszów	Przeworek Leżajsk	5000	20000	2500	Lublin	Olsztyn Szczecinek
Lublin	Chelm Zawada Rejowiec	6200	25000	3100	Lublin	Olsztyn Szczecinek
Gorlice	Gorlice Grybów Nowy Sącz Stary Sącz	2500	10000	1250	Katowice	Szczecinek Olsztyn
RAZEM		22700	90000	11350		

Źródło: APO, PUR, sygn. 57. Plan transportów z przesiedleńcami dla akcji „Wisła”.

Łącznie, zamierzano przetransportować do województwa szczecińskiego i olsztyńskiego 27 700 rodzin (90 tys. osób). W tym celu planowano wykorzystać 11 350 wagonów. Akcję planowano zakończyć w ciągu 30 dni. ZC PUR zakładał przewiezienie większej ilości rodzin niż plan MZO, który przewidywał przesiedlenie 16 tys. rodzin.

Po otrzymaniu planu ewakuacyjnego ludności ukraińskiej i instrukcji dotyczących akcji przesiedleńczej dyrektorzy Wojewódzkich Oddziałów PUR wydali podległym sobie placówkom, zarządzenia dotyczące organizacji przesiedlenia Ukraińców. Utworzono punkty rozdzielcze i wyładunkowe oraz określono, zgodnie z instrukcją, ich zadania⁶⁷. Jednocześnie opracowano plany rozładowania transportów

⁶⁷ APO, PUR, sygn. 57. Zarządzenie Wojewody Olsztyńskiego o utworzeniu punktu rozdzielczego i punktów wyładunkowych z 24 kwietnia 1947 r.

z osadnikami z akcji „W” i ich rozmieszczenia w poszczególnych powiatach⁶⁸.

Po opracowaniu powyższych planów i instrukcji 24 kwietnia 1947r. Prezydium Rady Ministrów na swym posiedzeniu podjęło uchwałę w sprawie akcji „Wisła”⁶⁹. Stała się ona podstawą prawną do wysiedlenia ludności ukraińskiej z terenów południowo-wschodniej Polski. Uchwała określała zakres obowiązków poszczególnych ministrów w akcji „Wisła”. Zadaniem Ministra Obrony Narodowej i Ministra Bezpieczeństwa Publicznego było wyznaczenie dowódcy GO „Wisła”, który jako Pełnomocnik Rządu do spraw akcji przesiedleńczej, objąłby kierownictwo nad wysiedleniem ludności ukraińskiej i walką z oddziałami UPA. Uchwała nakazywała Ministrowi Administracji Publicznej i Ministrowi Poczty i Telegrafów wydanie zarządzeń podległym sobie instytucjom, zobowiązujących je do wykonywania poleceń Pełnomocnika Rządu. Z kolei Minister Komunikacji, musiał zabezpieczyć sobie odpowiednią ilość pracowników i wagonów do przeprowadzenia akcji przesiedleńczej, a Minister Skarbu do wyasygnowania 65 mln. zł. z czego 35 mln. na miesiąc maj, na pokrycie kosztów powierzonych w akcji „Wisła”. W myśl uchwały, przesiedlenia ludności ukraińskiej po 20 miał dokonać PUR⁷⁰.

Na mocy tej uchwały gen. Mossor został mianowany przez ministra obrony narodowej M. Rolę-Żymierskiego Pełnomocnikiem Rządu do spraw akcji przesiedleńczej ludności ukraińskiej i walki z UPA. Gen. Mossorowi jako Pełnomocnikowi Rządu podlegały wszystkie znajdujące się na terenie działania GO „Wisła” jednostki wojska, KBW, aparatu bezpieczeństwa i MO. Miał on prawo wydawania poleceń terenowym władzom administracyjnym, komunikacyjnym, komórkom PUR oraz dowódcom okręgów wojskowych OW-V (Kraków) i OW-VII (Lublin). Z upoważnienia ministra poczty i telegrafów mógł wydawać zarządzenia miejscowym urządzeniom pocztowo-telegraficznym⁷¹.

⁶⁸ *Tamże*, Plan rozładowania transportu z osadnikami.

⁶⁹ Jest rzeczą zastanawiającą, że uchwały tej nie ma w protokołach z posiedzeń Prezydium RM. E. Misilo uważa nawet, że uchwała ta nigdy nie była przyjęta lub została sfałszowana (E. Misilo: *Ukrajinci u Polsce...*, s. 15.).

⁷⁰ CAW, Sztab Generalny WP, sygn. IV.111.511. Uchwała Prezydium Rady Ministrów powzięta na posiedzeniu w dniu 24 kwietnia 1947 r.

⁷¹ *Tamże*, Pełnomocnictwo dla gen. S. Mossora do przeprowadzenia akcji likwidacyjnej UPA i akcji przesiedleńczej; A. B. Szcześniak, W. Z. Szota: *Droga do nikąd...*, s. 434-435.

Po otrzymaniu pełnomocnictwa i uchwały w sprawie przesiedlenia ludności ukraińskiej gen. Mossor przystąpił do realizacji planów operacji „Wisła”. W tym też dniu wydał rozkaz dowódcom jednostek GO „Wisła” przeprowadzenia w dniach 24-25 kwietnia, aresztowań wśród ludności ukraińskiej. Aresztowania te dokonano wspólnie z organami bezpieczeństwa i administracji cywilnej, według wcześniej sporządzonych list⁷². Wszystkie jednostki wojskowe, wchodzące w skład GO „Wisła”, otrzymały instrukcje dotyczące organizacji wysiedlenia ludności ukraińskiej. Na ich podstawie dowódcy poszczególnych dywizji wydali rozkazy podległym sobie oddziałom wojskowym⁷³.

Jednocześnie dowództwo GO „Wisła” rozpoczęło prace propagandowe wśród podległych sobie oddziałów. Starano się ono uświadomić żołnierzom powody, dla których zamierzano przesiedlić ludność ukraińską i zlikwidować oddziały UPA. W opracowanych przez Wydział Polityczno-Wychowawczy GO „Wisła” konspektach pogadarek przedstawiono członków UPA jak bandytów, faszystów i morderców ludności polskiej. Powyższe stwierdzenia starano się uargumentować podając kłamliwe, a oskarżające Ukraińców, informacje. Według nich „banderowcy” byli wykorzystywani przez Niemców do szczególnie krwawych pacyfikacji ludności polskiej, że zasłynęli z bestialstwa w czasie tłumienia Powstania Warszawskiego⁷⁴. Celem takiej działalności dowództwa GO „Wisła” jak i ówczesnych władz polskich, było ugruntowanie w świadomości żołnierzy i społeczeństwa polskiego

⁷² Rozkaz dowódcy GO „Wisła” gen. bryg. S. Mossora dla dowódcy 8 DP płk. J. Bieleckiego w sprawie przeprowadzenia aresztowań wśród ludności ukraińskiej z 24 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 171; Rozkaz dowódcy 7 DP płk. J. Kobylańskiego dla dowódcy 7 pp płk. J. Sobiesiaka w sprawie przeprowadzenia aresztowań wśród ludności ukraińskiej z 24 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 171-172.

⁷³ Rozkaz nr 003 Sztabu 7 DP z 25 kwietnia 1947 r. w: *Akcja „Wisła”...*, s. 184-186.

⁷⁴ CAW, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP, sygn. IV.112.290. Konspekt pogadanki opracowanej przez Wydział Polityczno-Wychowawczy GO „Wisła” pod tytułem *Spadkobiercy Hitlera* z kwietnia 1947 r.; *tamże*, Konspekt pogadanki żołnierskiej opracowany przez Wydział Polityczno-Wychowawczy 7 DP pod tytułem *Walka z bandami naszym żołnierskim obowiązkiem* z kwietnia 1947 r.; *tamże*, Poradnik terenowy żołnierza z 25 kwietnia 1947 r.

obrazu „Ukraińca-rezuna”, a to miało usprawiedliwić niehumanitarne postępowanie wobec Ukraińców.

Działalnością propagandową dowództwo GO „Wisła” starało się objąć zarówno oddziały UPA jak i ludność ukraińską. W tym celu została wydana ulotka „Do obalumuconych członków band UPA” i „Do miejscowej ludności”. W pierwszej z nich nazwano dowódców UPA „pachołkami krwawego Hitlera, byłymi ss-manami i policjantami”. Wezwano członków UPA do poddania się i obiecano im poprawne traktowanie w niewoli⁷⁵. Z kolei w ulotce „Do miejscowej ludności” poinformowano Ukraińców o konieczności ich wysiedlenia, gdyż „wsie ukraińskie stały się naturalnymi bazami dla siejących mord i pożogę bandytów”. Wezwano ludność do podporządkowania się wysiedlenia. Jednocześnie zastrzeżono, że osoby unikające przesiedlenia będą traktowane jak „bandyci UPA”. Winą za wysiedlenie ulotka obarczyła UPA⁷⁶. Powyższe ulotki GO „Wisła” rozrzuciła na podległym sobie terenie przez cały czas trwania akcji przesiedlenczej.

28 kwietnia 1947 r. jednostki wojskowe GO „Wisła” przystąpiły do wysiedlania ludności ukraińskiej. W wyniku tzw. akcji „Wisła” Wojsko Polskie przesiedliło na Ziemię Odzyskane około 150 tys. osób narodowości ukraińskiej. Ludność ta została osiedlona niemal we wszystkich powiatach ziem zachodnich i północnych Polski, gdzie miała ulec szybkiej polonizacji. Poprzez asymilację Ukraińców w nowych miejscach osiedlenia, władze polskie chciały doprowadzić do całkowitego rozwiązania problemu ukraińskiego w Polsce. Był to główny cel przeprowadzenia akcji „Wisła”, a nie jak stwierdzała propaganda komunistyczna, że wysiedlenie ludności ukraińskiej dokonuje się w imię walki z ukraińskim podziemiem zbrojnym. Działalność UPA dała władzom polskim doskonały pretekst do usprawiedliwienia, podjętych wobec Ukraińców, najbardziej niehumanitarnych posunięć, a zwłaszcza zastosowania wobec nich zasady odpowiedzialności zbiorowej.

⁷⁵ AAN, MAP, sygn. 781. „Do obalumuconych członków band UPA” – ulotka GO „Wisła”.

⁷⁶ Tamże, „Do miejscowej ludności” – ulotka GO „Wisła”.